

PROBLEM CENTRALNOG NASELJA U OPĆINI GRADAC*

MARTIN GLAMUZINA
NIKOLA GLAMUZINA
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK: 911.3.525 (497.5)
Izlaganje sa znanstv. skupa
Conference paper

Primljeno: 1998-10-1
Received:

U ovom radu je analizirano značenje Gradca kao općinskog središta, u svjetlu teorije centralnih naselja. Uz pomoć metode anketiranja utvrđen je sustav centralnih naselja na području Gornjeg primorja, a posebno uloga Gradca. Posebna je pažnja posvećena značenju političko-teritorijalnog uređenja za razvoj mreže centralnih naselja.

Ključne riječi: centralitet, centralno naselje, centralne funkcije, Gradac

In the paper the importance of Gradac as central place is analysed according to the central places' theory. Using survey method, the system of central places in Upper littoral (especially the role of Gradac) has been defined. Special attention has been dedicated to the significance of the political territorial organisation for the development of the central places network.

Key words: centrality, central place, central functions, Gradac

Uvod

Centralne funkcije su osnova za određivanje gravitacijskog područja nekog naselja, a gravitacijsko područje je polazna jedinica u prostornoj organizaciji geografskog prostora. Ubrzan gospodarski razvoj Dalmacije, u razdoblju nakon završetka Drugog svjetskog rata, odrazio se i na razvoj današnje općine Gradac.

Izgradnja Jadranske magistrale i razvoj turizma doveli su do velikih promjena koje su se odrazile i na mrežu centralnih naselja ovog kraja, u povijesti zvanog Gornje primorje.

Cilj ovog rada je davanje kratke analize centraliteta Gradca, kao sjedišta općine i ostalih naselja u blizini općine Gradac (ponajprije Makarske i Ploča).

Analiza je provedena u svjetlu novog političko-teritorijalnog ustrojstva Republike Hrvatske.

*Izlaganje sa znanstvenog skupa *Gornje primorje*, Gradac, Zaostrog, 26. - 27. rujna 1996. godine

Pojam centralnog naselja

Nijemac Walter Christaller smatra se autorom teorije centralnih naselja; on je tu teoriju objelodanio 1933. godine. Christaller je povezo prostorni razmještaj centara s njihovom osnovnom funkcijom, a to je opskrba stanovništva "centralnim funkcijama". On je, također, uočio i postojanje funkcionalne hijerarhije centralnih naselja, tj. razliku u stupnju centraliteta između pojedinih naselja (što znači da naselje s većim stupnjem centraliteta ima veće gravitacijsko područje).

Christallerova teorija je dovela do prave male revolucije u pogledu istraživanja centraliteta i gravitacijskih područja pojedinih naselja. Osim toga, pojavile su se i kritičke primjedbe teoriji, pa je sam Christaller još dva puta (1938. i 1950. godine) dopunio spomenutu teoriju. Posebno je važno to što su i drugi autori dalje razrađivali njegovu teoriju i provjeravali je u praksi na pojedinim područjima (M. Vresk, 1990.).

Dakle, centralna naselja su ona naselja u kojima postoje centralne funkcije, tj. uslužne djelatnosti (djelatnosti tercijarnog i kvartarnog sektora), koje služe za zadovoljavanje potreba stanovništva okolnih naselja. Među središnjim naseljima postoji hijerarhija, jer ona nemaju sva jednako razvijene centralne funkcije.

Posebno je važna kvaliteta centralnih funkcija, jer ona određuje stupanj centraliteta određenog naselja: tako će npr. naselje koje ima samo trgovine mješovitom robom imati mnogo manje gravitacijsko područje od naselja koje ima i trgovine mješovitom robom, bolnice, kulturne ustanove i sveučilište. To znači da se naselje nižeg stupnja centraliteta sa svojim gravitacijskim područjem nalazi u sklopu gravitacijskog područja naselja višeg stupnja centraliteta.

Veličina gravitacijskog područja može biti različita za razne centralne funkcije jednog naselja, i to je jedan od problema ove teorije. Slijedeći problem je pojava preklapanja pojedinih gravitacijskih područja, tj. slučaj kada stanovnici jednog naselja pojedinu svoju potrebu podjednako zadovoljavaju u više drugih (centralnih) naselja. Inače, sama centralna naselja se najčešće odlikuju pozitivnim kretanjem broja stanovnika, upravo zahvaljujući svojim funkcijama.

Važno je odmah napomenuti kako ne postoji univerzalna metoda i model za istraživanje centralnih naselja. U ovom radu je korištena metoda anketiranja.

Kao predložak je poslužio, neznatno modificiran i dopunjen, anketni upitnik koji je upotrijebio Adolf Malić (A. Malić, 1981.). Centralne funkcije su podijeljene prema drugom radu (A. Malić – V. Šimunović, 1995.) na slijedeće kategorije:

- funkcije najnižeg reda (osnovna škola, pošta, ambulanta, mjesni ured, kupnja namirnica)
- funkcije srednjeg reda (srednja škola, kino, općinski sud, banka, osiguranje, kupnja odjeće, obuće i namještaja)
- funkcije višeg reda (kupnja nakita, okružni sud, turističke funkcije)
- funkcije najvišeg reda (bolnice, visoka učilišta, kazališta).

Dosadašnji razvoj centralnih funkcija u općini Gradac

Poznavanje razvoja u prošlosti je važno za razumijevanje današnje mreže centralnih naselja. To se posebno odnosi na zadnjih pedeset godina, kada je Hrvatska doživjela snažan gospodarski razvoj. Za prostor današnje općine Gradac posebno je

važna sredina 1960-ih godina, kada je u ovom kraju završena gradnja Jadranske magistrale. Ova prometnica je dovela do koncentracije stanovništva u naseljima na samoj obali. Jadranska magistrala je povezala Gornje primorje s dva veća gradska središta, a to su Makarska i Ploče. Tada počinje uklapanje naselja Gornjeg primorja u gravitacijska područja Makarske i Ploča.

Posebno je važna i tadašnja političko-teritorijalna podjela Hrvatske kojom su Brist, Gradac i Podacu pripali općini Ploče, a Drvenik, Zaostrog i Živogošće općini Makarska. Velike ovlasti, koje je općinama dao Ustav Hrvatske iz 1974. godine, doveo je do stvaranja centara moći u općinskim sjedištima. To je rezultiralo općinskim monocentrizmom, tj. tendencijom lociranja što više funkcija u samo općinsko središte, bez vođenja računa o ostalim naseljima unutar općine. Unutar Hrvatske izuzetak su donekle bile primorske općine. Naime, zahvaljujući razvoju turizma, dio naselja u primorskim općinama je uspio zadržati ili smjestiti neke zasebne funkcije. To je bio slučaj i u naseljima Gornjeg primorja.

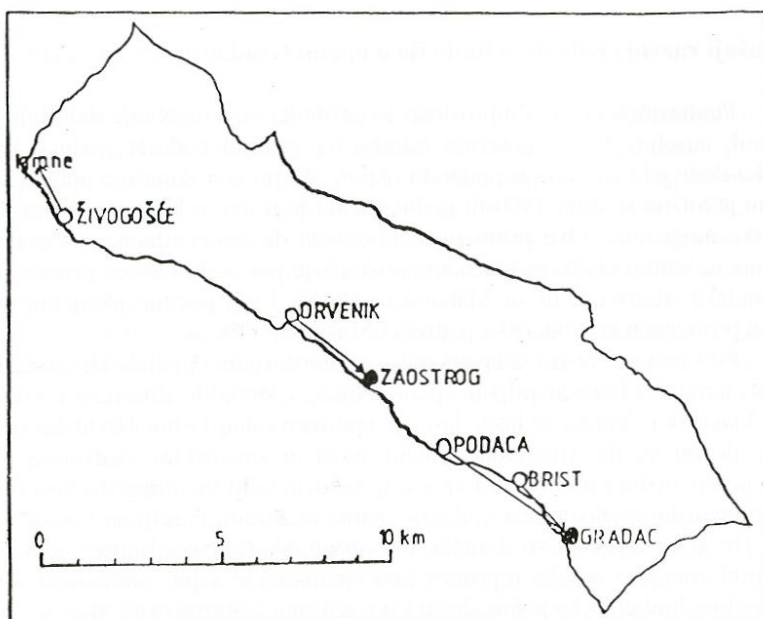
Upravo zbog razvoja turizma su se spontano razvila naselja s nižim stupnjem centraliteta u tadašnjim općinama Makarska i Ploče. Martin Glamuzina je 1986. godine utvrdio kako, u tadašnjoj općini Ploče, naselje Gradac ima razvijene funkcije najnižeg stupnja centraliteta, te da u njegovo gravitacijsko područje ulaze Brist i Podaca (M. Glamuzina, 1986.). U tadašnjoj općini Makarska su Baška Voda, Donja Brela i Podgora uspjeli razviti neke centralne funkcije, s gravitacijskim zaleđem koje je zadiralo čak i u prostore Imotske i Vrgoračke krajine (A. Malić - V. Šimunović, 1995.).

Suvremeni razvoj centralnih funkcija

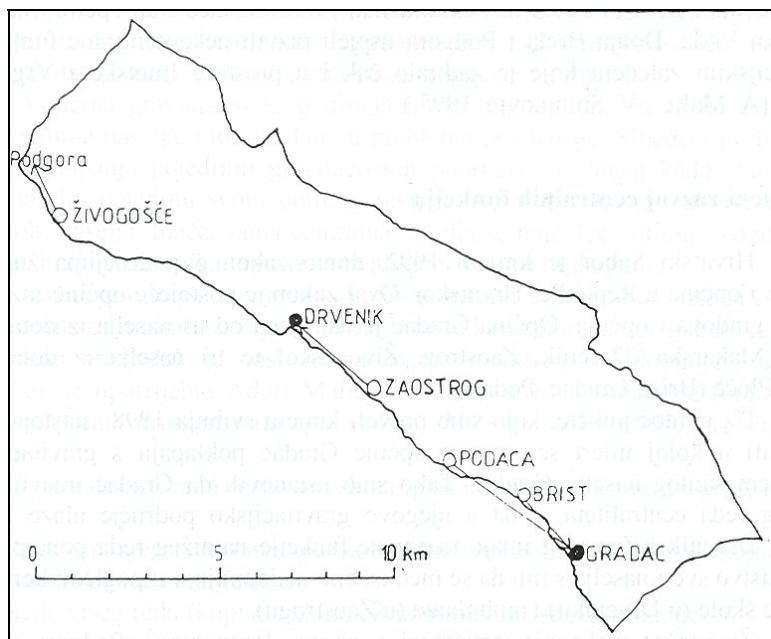
Hrvatski Sabor je krajem 1992. donio zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj. Ovaj zakon je postojeće općine razdijelio na više gradova i općina. Općina Gradac je ustrojena od tri naselja iz dotadašnje općine Makarska (Drvenik, Zaostrog, Živogošće) te tri naselja iz dotadašnje općine Ploče (Brist, Gradac, Podaca).

Uz pomoć ankete, koju smo proveli krajem svibnja 1998., nastojali smo ustanoviti u kojoj mjeri se granice općine Gradac poklapaju s gravitacijskim područjem samog naselja Gradac. Tako smo ustanovili da Gradac ima funkcije najnižeg reda centraliteta, a da u njegovo gravitacijsko područje ulaze Brist i Podaca. Drvenik i Zaostrog imaju razvijene funkcije najnižeg reda ponajprije za stanovništvo svog naselja s tim da se međusobno nadopunjuju u pogledu korištenja osnovne škole (u Drveniku) i ambulante (u Zaostrogu).

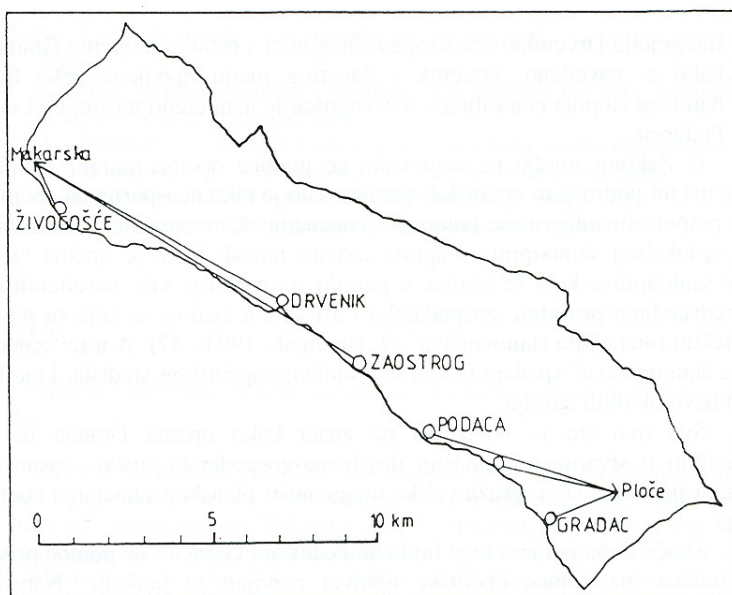
Živogošće pokazuje orijentaciju prema Igranama i Podgori. Dakle, uočava se podijeljenost općine Gradac, i to točno po bivšoj granici općina Makarska i Ploče (sl. 1. i sl. 2.).

Sl. 1 Mreža osnovnih škola – primjer funkcije najnižeg reda
 Fig. 1 Primary school network – example of the lowest grade function

Sl. 2 Korištenje ambulante – primjer funkcije najnižeg reda
 Fig. 2 The use of ambulance – example of the lowest grade function

Sl. 3 Mreža srednjih škola – primjer funkcije srednjeg reda

Fig. 3 High school network – example of the medium grade function

S obzirom na korištenje funkcija srednjeg reda, uočava se ista takva podjela: Brist, Gradac i Podaca više su usmjereni prema Pločama, a Drvenik, Zaostrog i Živogošće prema Makarskoj (sl. 3.), baš kao i kod korištenja funkcija višeg reda. Naravno, s obzirom na funkcije najvišeg reda, sva su naselja općine Gradac usmjerena prema Splitu.

Prema tome, lako se mogu opaziti posljedice bivšeg političko-teritorijalnog ustrojstva Hrvatske, čiji je uzrok već spomenuti općinski monocentrizam. Bivša općinska središta su razvila cijeli niz centralnih funkcija (najnižeg, srednjeg i višeg reda) pomoću kojih su razvila svoje gravitacijsko područje, a koje se skoro u potpunosti poklapalo s tadašnjim općinskim granicama. Posljedice toga su ostale do danas, što se vidi na primjeru općine Gradac.

Razvijanje ovakve naslijeđene mreže centralnih naselja je vrlo teško. Naravno, svrha novog zakona i nije to da svaka općina za sebe razvija razne funkcije i time se zatvara u svoje granice. Svakako, zakon daje mogućnost razvoja centralnih naselja najnižeg i srednjeg reda centraliteta. Očito je Gradcu, kao općinskom sjedištu, namijenjena uloga naselja koje svojim funkcijama treba integrirati Gornje primorje. Ipak, mogu se primijetiti dva problema:

1. Rubni položaj Gradca unutar općine, jer Gradac se nalazi na južnom rubu općine. Ovakav položaj stvara poteškoće u uspostavljanju gravitacijskog područja Gradca, posebno kad se uzme u obzir jako središte Makarska na sjeveru.
2. Integracija Drvenika, Zaostroga i Živogošća s ostatkom općine Gradac. Jer, kako je navedeno, Drvenik i Zaostrog imaju razvijene neke funkcije najnižeg stupnja centraliteta, a Živogošće je usmjereno na Igrane i donekle Podgoru.

U Zakonu nigdje ne stoji kako se granice općine moraju poklapati s gravitacijskim područjem općinskih sjedišta. Isto je tako neosporno da općine koje nisu u potpunosti integrirane pokazuju tendenciju dezintegracije i rasformiranja. Zakon o lokalnoj samoupravi i upravi izričito navodi kako je općina "jedinica lokalne samouprave koja se osniva, u pravilu, za područje više naseljenih mjesta koja predstavljaju prirodnu, gospodarsku i društvenu cjelinu, te koja su povezana zajedničkim interesima stanovništva" (J. Hrženjak, 1993., 37). A u te "zajedničke interese stanovništva" spadaju i centralne funkcije općinskog središta, koje koristi stanovništvo okolnih naselja.

Sve ovo što je navedeno ne znači kako općina Gradac ne može funkcionirati u stvarnosti. Današnji društveno-gospodarski sustav, zasnovan na privatnom poduzetništvu, pruža velike mogućnosti planskog razvijanja centralnih funkcija.

Znači, treba istražiti koje funkcije nedostaju Gradcu i uz pomoć privatnog poduzetništva (uz pomoć općinske uprave) razvijati te funkcije. Naravno, u sjevernom dijelu općine (Drvenik, Zaostrog, Živogošće) će se i dalje osjećati utjecaj Makarske, ali planski razvoj centraliteta Gradca može voditi njihovom usmjeravanju prema općinskom središtu. Posebno treba uzeti u obzir prostorno širenje Brista, Gradca i Podace, jer bi njihovim srastanjem u jedno naselje nastalo značajno žarište Gornjeg primorja, koje bi lako moglo doseći 2000 stanovnika.

Zaključak

U općini Gradac, koja je formirana 1992. godine, ne postoji jedno centralno naselje. Za razumijevanje današnje mreže centralnih naselja na području Gornjeg primorja jako je važno bivše političko-teritorijalno ustrojstvo. Uočava se podijeljenost općine Gradac prema bivšoj granici između općina Makarska i Ploče. Neosporno je kako Gradac ima najniži stupanj centraliteta, ali se isto tako ne može osporiti to da u gravitacijsko područje Gradca ne ulaze Drvenik, Zaostrog i Živogošće.

Gradac bi, kao općinsko središte, trebao proširiti svoje gravitacijsko područje. To je moguće planskim razvojem centralnih funkcija uz pomoć privatnog poduzetništva. Usmjeravanje stanovništva općine prema Gradcu je potrebno zbog samog održavanja i funkcioniranja općine Gradac.

LITERATURA

- GLAMUZINA, M. (1986): Delta Neretve – promjene agrarnog pejzaža u Delti Neretve, Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb
- HRŽENJAK, J. (1993): Lokalna samouprava i uprava u Republici Hrvatskoj, Informator, Zagreb
- MALIĆ, A. (1981): Centralne funkcije i prometne veze središnje Hrvatske, Geografsko društvo Hrvatske Zagreb, Zagreb
- MALIĆ, A. – Šimunović, V. (1995): Pogledi na nodalno-funkcionalnu organizaciju makarskog kraja. U: Kerovec, M. (ur.): Prirodoslovna istraživanja biokovskog područja, Hrvatsko ekološko društvo, Zagreb
- VRESK, M. (1990): Osnove urbane geografije, Školska knjiga, Zagreb

SUMMARY

Martin Glamuzina – Nikola Glamuzina: Problem of central place in the Commune of Gradac

In 1992 the comune of Gradac was founded. It includes three settlements, which belonged to the comune of Ploče (Brist, Gradac, Podaca) and three more settlements which were under the jurisdiction of Makarska comune (Drvenik, Zaoštrog, Živogošće). The theme of the paper is the analysis of the centrality of Gradac according to the central places theory, which was first developed by Walter Christaller and supplemented later by numerous researchers. Previous political-territorial system is very important, because comune centres of the time formed their own gravitating districts, which almost completely corresponded with the comune borders. The main tendency in the past was to concentrate as many functions as possible in the comune centre. However, littoral settlements managed to retain some functions, owing primarily to the development of tourism. So Gradac, within the comune of the time (Ploče), succeeded in developing functions of the lowest centrality grade. Besides, Gradac is the settlement with the largest number of inhabitants in the Upper littoral.

The analysis of Gradac centrality, carried out by inquiry, has shown that the attractive power of Gradac is not strong enough to stretch as far as Živogošće. The second problem is the peripheral position of Gradac within the borders of the comune (extreme south-east), which creates additional problems in the development of a gravitating district.

In the end it should not be forgotten that Gradac, Brist and Podaca are almost completely coalesced settlements. In case they really coalesce it would create a united settlement with 2000 inhabitants. In this way a stronger urban centre would originate.